
Євген
Мулярчук

УДК 101:316

ГРОМАДЯНСЬКЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКИЙ ЕТОС

Самовизначення особистості ґрунтується на її розумінні буття себе — власної ролі, значення, місця у близькому колі людей та у цілій спільноті, суспільстві, а також на відношенні до самої себе. У всіх цих формах самовизначення діють різні підстави: соціальна природа людської особистості, економічна взаємозалежність людей у суспільстві, політична зумовленість людського співіснування. Втім, поряд із цими апріорі соціального буття важливо враховувати індивідуальну свободу як неунікненну рису способу буття людської суб'єктивності, що *само-визначається*. Та оскільки людина — істота вільна, саме тому ставиться питання: на яких засадах окрім її об'єктивної соціальної залежності — економічних, політичних інтересів та прав — вона має свободу визначатися, як їй належить — з точки зору визнання її невіддільної свободи та свобод — визначатися у суспільному житті? З цього широкого питання нас тут цікавитиме визначення його головної спрямованості: у якому напрямку скероване це вільне самовизначення, чим, якими засадами забезпечені прагнення людей, якщо ми вважатимемо суспільне благо за кінцеву мету співбуття людей? Ми називатимемо таку спрямованість самовизначення людини громадським або суспільним самовизначенням громадянина. Адже можливо посідати й асоціальні позиції в суспільстві, виявляти споживацьке ставлення до держави, егоїзм у задоволенні власних потреб або ж переслідувати суто корпоративні інтереси та нехтувати благом

© Є. МУЛЯРЧУК,
2018

співгромадян. Таке самовизначення формально громадянина країни громадянським ми не назвемо. Натомість поняття громадянського самовизначення описує існування конструктивних, скерованих на взаємну користь з іншими громадянами та суспільне благо загалом орієнтацій та дій людини.

Саме поняття «громадянин» має етичний сенс, вказує на певний ідеальний тип особистості у її соціальному бутті. Англо-французька етимологія цього поняття з часів середньовіччя (XIII–XIV століття) вказує на *вільного* мешканця місцевої громади, а також пізніше, з 1600 року, на приватну людину, представника національного цілого — держави (див.: <https://www.etymonline.com/word/citizen>).

Для нас це поняття історично означає, перш за все, високі людські якості. Бути «справжнім» громадянином — це виявляти такі чесноти, як піклування про спільне благо, самоорганізованість, солідарність з іншими, терпимість (толерантність), відповідальність, громадянська мужність. Ці чесноти актуальні за будь-яких часів. Сьогодні, у відповідь на виклики глобалізації економіки, політики та екологічних проблем, ідея громадянства універсалізується та поширюється на наддержавний контекст. Звісно, така думка не є новою. Вже Кант писав про «всесвітній громадянський стан», і ця ідея в наш час починає набувати реального змісту. Як відзначив Ю. Габермас: «Громадянство (окремих країн) та світове громадянство утворюють єдиний континуум, який у своїх головних рисах попри все вже починає вимальовуватися» [Хабермас, 1995: с. 245]. Справді, громадянське самовизначення передбачає і здатність людей до самообмеження, і водночас відповідальність, яка є потенційно необмеженою. Зрозуміло, уявлення про суспільство, ґрунтоване на громадянській активності та відповідальності за долю інших, зрештою — за долю всього людства, є «позитивною» утопією. Це етична настанова. Однак, хоча генетично громадянство є полісним та внутрішньо-державним явищем, видається етично обґрунтованим мислити його у цивілізаційній парадигмі загальнолюдських цінностей.

Громадянство є лише однією із форм соціальної, громадянської ідентичності. Існують та відтворюються родові, культурні спільноти, у просторі яких особистість взаємодіє з іншими людьми, маючи обрії спільного з ними розуміння свого буття. Це родина, народ, місцева громада, професійна група, нація — ті, серед кого людина бачить себе у світі. Ця смислова належність задає її ідентичність. Особистість формує різні ідентичності в обрях власного саморозуміння та життєдіяльності — гендерну, етнічну, корпоративну, професійну. І в кожному разі ідентичність, як відзначає Є. Бистрицький, «не може бути суто свідомо-вільним, раціональним вибором особи» [Національна ідентичність, 2015: с. 14]. Формування людської особистості зумовлюється родиною, суспільством, культурою її народу, навіть тоді, коли вона вступає в конфлікт із цими визначеностями її буття. Власне так само й мораль не є суто свідомо випрацьованим та раціонально обґрунтованим зведенням норм та цінностей співжиття. Мораль еволюціонує в культурі,

сплітається із локальними звичаями та етнічними традиціями, кристалізується у зразках поведінки. Індивідуальна моральність людини формується на цій підставі.

Коли ж ідеться про громадянське самовизначення, ми маємо на увазі певний рівень раціоналізації та усвідомленості вибору. Воно передбачає зрілість особистості, яка діє, відповідаючи на суспільні виклики, на вимоги моралі та очікування інших людей, реалізуючи ці уявлення або й сперечаючись з ними. У суперечці, *polemos*, є можливість порозуміння. Не випадково полеміка була основою існування античного полісу. Як відзначав мислитель і педагог-гуманіст Ян Паточка, влада, яка склалася на розв'язанні суперечностей, є такою, що все знає і бачить, адже *fronesis*, розважливе порозуміння, за характером речей не може виникнути інакше, як із суперечки. Тому, в підсумку, «*polemos* ... є творцем єдності. Єдність, закладена нею, є глибшою за будь-яку ефемерну симпатію і коаліцію інтересів» [Паточка, 2001: с. 250]. Розвиваючи цей полемічний потенціал суспільного буття, ми доходимо розуміння, що громадянське суспільство існує як простір соціальної дії, ґрунтованої на комунікації.

Розуміння буття у спільноті — суспільнісного буття — як екстеріоризації людської сутності задає напрямок розгляду громадянського самовизначення в аспекті мотивації особистості до саморозвитку, служіння іншим людям та реалізації етичних, релігійних, політичних та інших цілей та ідеалів, з якими вона проживає своє життя і бачить мету свого існування. Громадянське самовизначення особистості є способом бути серед інших, не привласнюючи, а віддаючи іншим свою життєву енергію та результати своєї праці. І чим більш свідомо діє і вчиняє людина, тим свідомішим, раціональнішим є її суспільне самовизначення.

Інші люди щодо особистості існують у різних вимірах. Смысловое поле громадянського самовизначення особистості охоплює такі виміри, як референтна спільнота (та реальна чи уявна група людей, з якою особистість співвідносить власне саморозуміння), народ чи нація у межах держави (або поза її кордонами), людський світ. Із системного погляду на соціальні відносини, громадянське суспільство є сукупністю спільнот у межах держави та міждержавних об'єднань, метою яких є випрацювання економічних, політичних, соціально-правових умов та цілей співжиття громадян. Задля цього одні спільноти впливають на інші спільноти та державні інститути.

Розглядаючи етичні засади громадянського самовизначення, доречно зважати на наявні у кожному суспільстві культурні передумови. Громадянське самовизначення зумовлене суспільною мораллю, напрацьованими та раціоналізованими у кожному суспільстві нормами та цінностями співжиття і здійснення влади, а також традиційними звичаями та світоглядними орієнтирами. У цьому контексті, звернімося до образу такої «піраміди» соціальної ідентифікації, в підґрунті якої лежить етносоціальна (біоетнічна) визначеність людини, далі вибудовується належність до соціальних систем та груп, й лише

її верхівкою стає ідентичність громадянська. Цю позицію пропонує російський філософ Ю. Резнік. Біоетнічну ідентичність дослідник співвідносить із життєвим світом соціуму, над яким існує національно-державна ідентичність, що далі переростає у національно-громадянську ідентифікацію особистості. Обмежувати самовизначення етносом недостатньо, адже це може призводити до таких критично небезпечних викривлень, як расизм. Національна ідентичність як єдина державна політика ідентичності теж небезпечна вирожденням у тоталітаризм на зразок фашизму чи сталінізму. І саме громадянська ідентичність у національній державі, національно-громадянське переживання власної єдності як належності до спільного цілого має потенціал до формування загальнолюдського «гуманістичного змісту суспільного життя» [Резнік, 2002: с. 184].

У триаді рівнів формування громадянської ідентифікації «життєвий світ соціуму — системний світ соціуму — громадянське суспільство» «культура життєсвіту» являє собою горизонтальний вимір людських дій та стосунків, «обслуговує приватні потреби та інтереси людей, їхніх об'єднань», системний світ визначає якості особистості, яких вона набуває у процесі засвоєння соціальних норм, цінностей та приписів у перебігу соціалізації та самореалізації в умовах її суспільства, це і «культура політичної участі та державного управління, демократія та політичні свободи громадян», і, з іншого боку, «культура економічного успіху, в тому числі підприємницька етика, а також такі якості людини, як діловитість, служіння спільній справі, готовність до ризику, чесність у ділових стосунках» [Резнік, 2002: с. 184]. Логіка системного світу, на думку Ю. Резніка, створює лише формальні можливості для громадянського самовизначення. Діяльність людини набуває громадянської якості, коли вона спрямована не на приватні чи групові інтереси, а на мету, що може бути універсалізована як загальнолюдська, навіть у тих випадках, коли суб'єкт дії перебуває у локальних ситуаціях.

Громадянське самовизначення є, таким чином, процесом, що передбачає і долучення до традицій життя та культурних здобутків свого народу, і опанування наявної культури дії та соціальної участі, і, водночас, «моделювання нових форм (типів) громадянської дії, що дають змогу ефективно виконувати складні завдання, які постають перед людьми» [Резнік, 2002: с. 181]. Оскільки, маючи універсальне морально-етичне спрямування, громадянське самовизначення передбачає відповідальність особистості не лише за своє найближче соціальне оточення, а й за долю своєї країни та світу, воно означає, що свідомість своєї громадянської позиції особистість не може бути поза політикою.

Погоджуючись із цим розумінням ціннісної «вертикалі», яка спрямовує громадянське самовизначення до загальнолюдських світоглядних вимірів, маємо звернути увагу на те, що сьогодні ми отримуємо аргументи щодо того, як базові етнічні засади ідентичності та національні економічні й політичні інтереси переважають значення закликів до глобальних форм громадянства. Те, як етносоціальна спільність людей на певній території,

національна самосвідомість домінують у громадянській свідомості, є очевидним з існування сучасних сепаратистських рухів у світі. Шотландці, каталонці, квебекці гуртуються за єдністю мови та історії, які надихають їх до мрій про власну державність. «Brexit» у Великобританії теж виник не останньою чергою з бажання зберегти громадянську ідентичність. Подібним чином і в незалежній Україні відстоювання громадянської ідентичності починалося із засадничої орієнтації на концепт етнічної спільноти (української громади). Принаймні чимала частка українців виявляли відчуття належності до особливої національної спільноти, апелюючи до власної історії та традицій народу, вочевидь, з неминучими елементами їх міфологізації. І тепер в Україні та в інших країнах на національних світоглядних підставах з'являються гасла, що проголошують пріоритет локальних економічних і політичних цілей та інтересів.

Зазначмо, що історія нещодавніх подій, зокрема в Україні, показує те, що чинник етнонаціонального буття залишається необхідним і базовим. У критичні моменти він спрацьовував як запобіжник від втрати національної державності. Революційні періоди в Україні 2004–2005, 2013–2014 років та опір російській військовій агресії з 2014-го були і є результатом і національно-патріотичного, і цивілізаційного вибору суспільства одночасно. Ці чинники і тепер балансують або й перебувають у стані суперечки. Події в сучасному світі та в Україні показують, що збереження етносоціальної та «національно-державної» ідентичності спільнот необхідне, хоча й не має закривати їхні цивілізаційні перспективи. Громадянське самовизначення втрачає ґрунт без елементів національної пам'яті, цінності рідної землі, локального патріотизму. Також громадянське суспільство сутнісно передбачає існування держави не просто як даності, але й як цінності. Бездержавність означає *безмісність* людини у світі. Г. Арендт писала про такий болісний досвід єврейства щодо втрати людиною належності до своєї спільноти: «Виявляється, що людина може втратити всі так звані права людини, не втрачаючи своєї сутнісної якості як людина, своєї людської гідності. Лише втрата держави сама по собі викидає її з людства» [Арендт, 2002: с. 347, 348]. Місце буття людини — це її домівка, її земля, країна. Без місця у власній державі людина не належить до людства як глобальної спільноти. Тому в критичні часи війни, захищаючи свій край, а отже, і свою державу, виборюють право бути людиною і благо бути громадянином у своїй країні. І лише забезпечивши це право громадянства, людина може уповні досягати інших своїх інтересів та реалізувати себе у професійному, національному, релігійному, родинному житті та спільнотах, — тобто мати, у вужчому сенсі, своє місце у світі; а також зберегти свою суб'єктність, свій голос серед народів світу, щоб мати місце у світовому цивілізаційному просторі.

Наш розгляд феномену громадянського самовизначення вказує на важливість універсальних етичних, цивілізаційних засад суспільного життя, на необхідність враховувати те, як у кожній спільноті загальні етичні ідеали

(індивідуальної свободи, справедливості, солідарності та ін.) потлумачуються та реалізуються на підставі місцевих моральних звичаїв та успадкованих соціальних практик, які становлять невіддільний ґрунт існування спільноти. Вони можуть і гальмувати суспільний розвиток, вимагаючи часу для їх зміни. Так, пасивність, схильність до патерналізму, толерантність до нечесності, корупції й т. ін. посідають суттєве місце у посттоталітарних країнах. Сьогодні із сумом читаємо рядки статті з тоді ще радянського журналу «Социологические исследования» 1991 року, де йдеться про те, що зародки громадянського суспільства важко проростають на теренах СРСР. В. Бакштановський та Ю. Согомонов писали, що радянське суспільство не відразу перейде до демократичного громадянського стану. Натомість доводиться говорити «про ще одну перехідну — на важкому шляху до розвинутих видів громадянського суспільства та демократії — форму. Її можна було б назвати авторитарно-демократичною формою влади» [Бакштановский, Согомонов, 1991: с. 43]. Як це пророче звучить з огляду на російський авторитаризм за демократичними декораціями, який органічно сприймається більшістю населення у сьогоднішній Росії. Як чітко тримається там схарактеризована цими дослідниками тоталітарна культура «перманентного “мобілізаційного підданства”», яка «передбачала братання влади і народу, але лише на підґрунті спільної агресивності, розпашілої ненависті до “ворогів”, нетерпимості до них» [Бакштановский, Согомонов, 1991: с. 41]. І разом із цим замість моралі, індивідуальної свободи та відповідальності стимул до розвитку набула вигідна авторитарній владі «етика соціального опікунства» [Бакштановский, Согомонов, 1991: с. 43]. На жаль, і впродовж більш як двох десятиліть історії незалежної України, і сьогодні в ментальності багатьох із наших сучасників соціальна пасивність, споживацтво та безвідповідальність продовжують побутувати. Тому формування громадянськості на засадах демократичних цінностей насправді потребує часу і зусиль.

Ці історичні труднощі показують релевантність генетичного розгляду еволюції етичних засад громадянського самовизначення, потребу в урахуванні індивідуального буття окремих спільнот, у тому числі й національних, за конкретних соціальних умов. Цей аспект етичної реальності досліджується, зокрема, через концепт *етосу*. Співвідношення моралі та етосу можна розглядати у зв'язку та динаміці універсального й індивідуального, цивілізаційного і національного, конвенціональних норм і особистого самовизначення. Вимоги моралі універсальні, вони апелюють до свободи особистості, а етос виявляє необхідність, яка, за «крилатим» висловом Геракліта, править кожною людиною. Водночас поняття етосу вказує на індивідуальність поведінки та характеру людини. Натомість грецьке слово «фюзис» виражає надіндивідуальне буття та незмінність природи в людині. Етос засвідчує визначеність поведінки та уявлень особистості чи спільноти на відміну від іноді хаотичного стану звичаїв. Тобто етосна свідомість має у собі елемент ціннісної раціональності. Етос є результатом індивідуального та спільнотного за-

своєння звичаїв та приписів моралі. Як пишуть знані російські дослідники етики етосу В. Бакштановський та Ю. Согомонов, «це поняття адекватне для позначення *проміжного рівня між розмаїтими звичаями — і власне мораллю*» [Бакштановский, Согомонов, 2000: с. 37]. В етосі вже виявляються моральна автономія і практичний розум особистостей та спільнот. Це той спосіб, у який певний рівень чеснот, дотримання норм та цінностей стає внутрішньо необхідним. «Розуміння відмінності етики (моралі) — як *чистого буття належного* — від етосу, який перебуває між ідеально-належним і звичаями, репрезентуючи лише *реально-належне*, дає можливість говорити, що етика (мораль) і етос відрізняються між собою, подібно до сутності та існування» [Бакштановский, Согомонов, 2000: с. 39].

Не буває універсального етосу. Є етоси професій, соціальних груп (наприклад, середнього класу, селянства), національних спільнот, які свідчать про рівень їхнього морального розвитку. Вони характеризують наявні моральні практики й досягнутий моральний лад, рівновагу в суспільстві та стиль поведінки окремих груп людей. Протилежне щодо етосу поняття «патос» означало «поведінку збуджену, невпорядковану, ірраціональну, афективну», таку що розхитує нормативний порядок у суспільстві [Бакштановский, Согомонов, 2000: с. 36]. Давши початок термінові «етика», давньогрецьке «етос» надалі утримує ширший, ніж лише моральний, буттєвий сенс самовизначення, розуміння людиною свого місця, свободи та відповідальності у світі. Інший важливий акцент у розумінні етосу можна означити образно — тут дух має першість над буквою. Етос самочинний, виявляє межі влади над людьми. Як пишуть В. Бакштановський та Ю. Согомонов, «етос відкриває своєрідний простір для влади тих, хто позбавлений владних функцій... створюючи незвичайний феномен “влади безвладних” (Г. Арендт)» [Бакштановский, Согомонов, 2000: с. 39].

Яким є громадянський етос? Громадянське суспільство зазвичай характеризується ліберально-демократичними цінностями, які є загально визначеними, принаймні для країн західного цивілізаційного проекту — Європи та Північної Америки. Проте етос громадянського суспільства у кожній країні відмінний, оскільки характеризує сприйняття загальних цивілізаційних цінностей особистостями та спільнотами у зв'язку з їхніми особливими національними, історичними, політичними поняттями та цінностями. Ми можемо це бачити з того, як громадяни різних країн поведуться не однаковим чином у схожих суспільних ситуаціях.

Важливо розуміти, що громадянський етос не є сталою сукупністю моральних норм, цінностей та зразків поведінки. Способи діяльності, участі окремих осіб та груп людей у громадянському житті змінюються у перебігу суспільного життя. У своїй взаємодії особистості та їхні асоціації через системи комунікацій та соціальні рухи витворюють нові зразки поведінки, підіймають рівень вимог до моралі суспільства. В цьому сенсі, слушно назвати етос «критиком суцього» [Бакштановский, Согомонов, 2000: с. 39]. Попри те

функцію моральної критики здійснює переважно етика. Тобто самокритику етосів спільнот покликані здійснювати інтелектуали, зокрема й фахівці з етики. Але історично саме громадянський етос є результатом раціоналізації суспільства, дискурсивного випрацювання норм та цінностей суспільного життя. Не випадково поява громадянського суспільства пов'язується з формуванням середнього класу — спільноти незалежних людей, здатних регулювати свої відносини та обстоювати власні інтереси.

Однак сучасні трактування громадянського етосу виходять за межі окремих типів спільнот та притаманної їм моральної культури. На такому розумінні наполягає, зокрема, згаданий вже Ю. Резнік. Громадянський етос, за його визначенням, є «специфічним ментальним утворенням» поза приватною сферою життєвого світу людей. Це не лише підприємницький етос та професійна мораль, етика успіху та конкурування притаманні середньому класу. «До культури громадянськості та її домінуючої риси — громадянського етосу — слід віднести такі принципи та умови, як: вільний та різнобічний розвиток людини...; пріоритет та конкретно-історична реалізація загальнонародових (“загальнолюдських”) цінностей; досягнення єдності індивідуальних та суспільних інтересів...; настанова на звільнення людини від природних та соціальних обмежень, що заважають її творчості; вимога захисту конкретних прав та свобод особистості; визнання унікальності кожної людини та значущості всіх цивілізованих форм життя, плюралізм та ін.» [Резнік, 2002: с. 165]. Якщо, на думку цього філософа, сама «громадянськість близька за своїм сенсом до цивілізованості» [Резнік, 2002: с. 165], то відповідно й громадянський етос мислиться в обрядах світової спільноти. Наскільки ми здатні мислити глобально, тією мірою можливо говорити про конституювання етосу людства. Але й про етос людства може йтися як про етос реальної спільноти в сучасних умовах її існування.

Таким чином, можливо виокремити три смислові рівні громадянського етосу: 1) особистісний, спрямований на самореалізацію людини, 2) соціальний, який передбачає відповідальність та повагу до плюралізму у суспільстві, 3) загальнолюдський, спрямований на досягнення та реалізацію універсальних благ та цінностей. В етосі потрібно вирізняти природно завоюєні та спонтанно відтворювані орієнтації, далі — ті способи поведінки, що визначають «характер» та стиль громадянської дії, і ще вищий рівень самовизначення, орієнтований на цивілізаційні, трансцендентні смисли та цінності. Згаданий автор формулював це таким чином: «громадянський етос (як конкретне вираження історично визначеної культури громадянського буття людей) включає в себе в якості своїх “створених” (раціональних) передумов елементи родової культури та етики (всезагальних ідей, принципів, норм та цінностей), і в якості “природної” (спонтанної) основи — культурно-моральні здобутки тих чи тих народів, спільнот (особливих культурних ідей та зразків), представником яких є конкретна особистість» [Резнік, 2002: с. 169].

Отже, спільноти конституюються шляхом екстеріоризації особистісного життя, у пошуку людьми самовизначення та їх порозуміння з іншими. Ключовими поняттями, що інтегрують особистості у суспільстві та спрямовують його розвиток, є, на мою думку, поняття суспільного блага та поваги до свободи особистісного існування. Громадянська дія спрямована до зрозумілого індивідуально та спільно з іншими блага суспільного життя, досягнення якого вимагає моральних чеснот. Адже громадянська діяльність за природою своєю безкорислива, тобто не спрямована на отримання прибутку та здобуття влади, вимагає жертвності. І, безперечно, принцип «будь особою та поважай інших осіб» визначає сенс громадянської свободи, яка полягає у «добровільному служінні спільній справі, у прийнятті на себе відповідальності за інших» [Резник, 2002: с. 167].

Етичний принцип відповідальності, яка поширюється на долю спільного світу, потребує не лише героїчних звершень, він вимагає, насамперед, реалізації його у повсякденних справах людини в конкретних суспільних умовах. Представлений етосний підхід пропонує розуміти громадянське самовизначення на рівні індивідуальної соціальної дії, інтегрованої у національно-державний вимір існування людини, але орієнтованої на загальнолюдські цивілізаційні цінності та досягнення універсальних благ людського співжиття. Етика громадянського самовизначення має бути системою ціннісних орієнтацій та способом мислення, спрямованим на можливість втілювати у конкретних історичних умовах універсальні цінності людяності, з одночасною повагою до плюралізму спільнот та асоціацій людей за умов глобальної постіндустріальної цивілізації.

ДЖЕРЕЛА

- Арендт, Х. (2002). *Джерела тоталітаризму*. Київ: Дух і літера.
- Бакштановский, В.И., Согомонов, Ю.В. (1991). Социально-политический процесс и гражданский этос: Феномен ко-эволюции. В: *Социологические исследования*. 1991, 7, 38–47.
- Бакштановский, В.И., Согомонов, Ю.В. (2000). *Этос среднего класса: Нормативная модель и отечественные реалии*. Тюмень.
- Гегель, Г.В.Ф. (1990). *Философия права*. Москва: Мысль.
- Гражданская идентичность и сфера гражданской деятельности в Российской империи. Вторая половина XIX — начало XX века* (2007), отв. ред. Б. Пиетров-Энкер, Г.Н. Ульянова. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).
- Національна ідентичність і громадянське суспільство* (2015). Є. Бистрицький, С. Пролеєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець. Київ: Дух і літера.
- Паточка, Я. (2001). *Негативний платонізм; Вічність та історичність; Еретичні есе про філософію історії*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Резник, Ю.М. (2002). Социокультурные основания гражданского общества. В: *Гражданское общество: истоки и современность* (с. 123–188), науч. ред. проф. И.И. Кальной, доц. И.Н. Лопушанский. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 123–188.
- Хабермас, Ю. (1995). *Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции*. Москва: АО «КАМІ», Academia

Одержано 16.05.18

REFERENCES

- Arendt, H. (2002). The Origins of Totalitarianism. [In Ukrainian] Kyiv: Dukch i litera [= Арендт 2002]
- Bukshtanovsky.V.I., Sogomonov U.V. (1991). Social-political process and civil ethos: the phenomenon of co-evolution. [In Russian] In: *Sociological Studies*, 7, 38–47. [= Бакштановский 1991]
- Bukshtanovsky, V.I., Sogomonov U.V. (2000). [In Russian] *Middle-class ethos: normative model and domestic realia*, Tumen. [= Бакштановский 2000]
- Hegel, G.W.F. (1990). *Philosophy of right*. Moscow: Mysl.
- Civil identity and the sphere of civil activity in Russian Empire: second half XIX — beginning XX century* (2007). [In Russian] Moscow: Russian political encyclopaedia (ROSSPEN). [= Civil 2007]
- National identity and civil society* (2015). [In Ukrainian] Kyiv, Dukch i litera. [= National 2015]
- Patočka, J. (2001). *Negative Platonism; Eternity and historicity; Heretical Essays in the Philosophy of History*. [In Ukrainian] Kyiv: Osnovy. [= Patočka 2001]
- Reznik, U.M. (2002). Social-cultural grounds of civil society. [In Russian] In: *Civil society: origins and modernity* (pp. 123–188). [In Russian] Saint-Petersburg: Juridicheskii Centr Press. [= Резник 2002]
- Habermas, U. (1995). *Democracy. Reason. Morality. Moscow lectures*. [In Russian] Moscow: Academia. [= Хабермас 1995]

Received 16.05.18

Євген Мулярчук

ГРОМАДЯНСЬКЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКИЙ ЕТОС

У статті аналізується громадянське самовизначення як сукупність конструктивних, скерованих на взаємну користь з іншими громадянами та суспільне благо загалом орієнтацій та дій людини. Розглядаються чинники формування громадянської самосвідомості, суперечності та особливості цих процесів у сучасному світі загалом та в Україні зокрема. Громадянське самовизначення розглядається серед інших форм соціальної ідентичності, в його зумовленості суспільними нормами та цінностями, культурою кожного народу та універсальними ціннісними ідеалами.

Автор розвиває етосний підхід до аналізу засад формування громадянських чеснот, що дає можливість осягнути комплекс етнонаціональних, соціально-політичних та цивілізаційних чинників громадянського самовизначення. В дискусії щодо національних або цивілізаційних засад громадянського самовизначення Є. Мулярчук посідає позицію орієнтації на загальнолюдські цивілізаційні цінності. Автор бачить самовизначення у суспільстві як процес побудови ієрархії цінностей — від цінностей свободи, саморозвитку особистості, плюралізму та поважання свободи інших громадян і аж до відповідальності особистості за власне суспільство та людство в цілому.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадянське самовизначення, соціальна ідентичність, національна спільнота, культура, цивілізація, етос, моральні чесноти.

Yevhen Muliarchuk

CIVIL SELF-DETERMINATION AND CIVIL ETHOS

Civil self-determination is analyzed in the article as a complex of social orientation and activities of people aimed on inter-personal and social benefits. Chief factors of civil consciousness forming were examined as well as contradictions and specificity of that process

in Ukraine and contemporary world. Among the other forms of social identity civil self-determination is considered as determined by social norms and values, national culture as well as by universal ethical values.

The author develops the ethos approach to the analysis of civil society virtues formation and examines the complex of ethnic-national, social-political and civilizational factors of civil self-determination. In the discussion about national and civilizational grounds of civil self-determination the author takes up the position of universal civilizational values. The author considers self-determination in the society as a process of building of hierarchy of values spread from the values of freedom, self-actualization, pluralism, regarding of other citizens to responsibility of a personality for own community and for the whole mankind.

Keywords: civil society, civil self-determination, social identity, national community, culture, civilization, ethos, moral virtues.

Мулярчук, Євген — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України.

Muliarchuk, Yevhen — Candidate of Sciences in Philosophy, senior research fellow of H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine

---